

SIMONYI Ágnes

AZ EVALUÁCIÓ MINT A FELSŐOKTATÁS FEJLESZTÉSÉNEK ESZKÖZE¹

A cikk az EU nyolc országában készített esettanulmányok alapján s egy előadás nyomán számol be az evaluáció (értékbecslés) kutatásának az EVALUE-program keretében megvalósuló eredményeiről és folyamatairól. A szerző mondanivalója érinti az értékelés területeit, alanyait és eszközeit/módszereit.

A hallgatók és a tudományos kutatás értékelése az egyetem lényegéből, létéből következik. Az oktatás és a tudomány eredményeinek hagyományos mérése – számszerűen vagy minőségi jellemzőkkel – régi, mint maga az egyetem intézménye.

Az evaluáció új megközelítése viszont a 80-as évek terméke és a tömegoktatással is összefüggő társadalmi változásokból fakad. A hatékonyság és az eredményesség kérdései nemzeti, regionális és helyi intézményi szinten egyaránt felvetődtek, hiszen a tömegoktatás a különböző szintek támogatásainak együttesére épült. Miként céljai között is egyaránt találhatóak voltak nemzeti, regionális és helyi fejlesztési, kulturális, munkaerőpiaci célok is. A nagy felsőoktatási expanzió és beruházások után azonban a költségvetési kiadások csökkentésére irányuló erőfeszítések a 80-as években már az erőforrásokkal való jobb gazdálkodásra ösztönöztek és arra, hogy az egyetemek jobb szolgáltatásokat nyújtsanak a hallgatóknak és a tudás más felhasználóinak.

A 80-as évek vége óta ennek következtében Nyugat-Európában az egyetemek fejlesztésének és szabályozásának módszerei jelentős változáson mentek át. Menedzsment-orientációjú módszerek terjedtek el (amit gyakran

az európai felsőoktatás amerikanizálódásának tudnak be, gyakran pedig a felsőoktatásban is megjelenő neoliberais áramlat „piacosító” hatásának). E menedzseri szemlélet jegyében pedagógiai, kutatási és adminisztratív tevékenységeiket illetően meghatározott célokat és eredményeket kérnek számon az egyetemeken. A felsőoktatás társadalmi kontrolljának összetett intézményrendszere több megközelítést ötvözve alakult ki, kezdve az ún. peer-review-tól (az egyenlők megítélésétől) és az állam által a szabályok betartása feletti őröködéstől a makroszintű kereslet és kínálat egyeztetésén alapuló felsőoktatás-tervezésig.

Az evaluáció kutatása az EVALUE-program keretében

Az Európai Unió egyik kiemelt alkalmazott társadalomtudományi kutatása volt 1995 és 1998 között a nyolc ország (Finnország, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália és Spanyolország) kutatócsoportjainak részvételével folytatott EVALUE program. A hároméves munka folyamán először országtanulmányok készültek a felsőoktatás intézményrendszeréről, átalakuló szabályozásáról, finanszírozásáról, valamint különböző mutatókkal nyilvántartott eredményeiről és folyamatairól. Ezt követően a nyolc ország összesen 32 kiválasztott egyetemének értékelési

¹ A cikk az MTA Szervezés- és Vezetéstudományi Bizottság 1999. december 22-i ülésén elhangzott előadás átdolgozott változata.

és önértékelési gyakorlatáról, mechanizmusairól és ezek hatásairól készültek esettanulmányok.²

Az EVALUE kutatásban részt vevő nyolc nyugat-európai ország felsőoktatása számos eltérést mutat, amelyek egy része az eltérő, sokszor sok évszázados egyetemi hagyományokra, gyakran viszont az aktuális felsőoktatás-politikai hangsúlyok eltéréseire vezethető vissza. Emellett számos hasonlóság létezik az egyetemi evaluáció megjelenését és alakulását illetően:

1. Mindegyik országban igen erőteljes és differenciált társadalmi igények és várakozások nyilvánulnak meg a felsőoktatás iránt. Drámaian megnöttek a felsőoktatás beiskolázási mutatói, meghosszabbodtak a hallgatók felsőoktatási tanulmányai (több időt töltenek az egyetem falai között), nőtt az egyetemek száma, és a felsőfokú szakképzési intézmények jelentős része is – különböző reformok keretében – egyetemi szintre emelkedett. Ez utóbbi tendencia a résztvevők között különösen Nagy-Britanniára, Finnországra és Norvégiára volt jellemző. Ezzel párhuzamosan fokozódtak a követelmények az egyetemi végzettséggel szemben, amelytől a hallgatók és családjaik társadalmi előmenetelt és kvalifikáltabb munkakörök betöltését várják. Az egyetemi kutatásokkal, azok gazdasági és társadalmi felhasználhatóságával szemben is megnöttek az elvárások. Ugyanakkor az egyetemektől – azok szellemi és intellektuális erőforrásaitól – országos és helyi, regionális szinteken egyaránt elvárják a társadalmi és kulturális, politikai fejlődésben való aktív részvételt is.

2. Miközben a nyugat-európai államok új eszközöket alakítanak ki (új felsőoktatási törvényeket hoznak a nyolc-

vanus évek végétől) a felsőoktatás fejlesztésére és irányítására, új szereplők, új érdekeltségek (új „stakeholders”) is megjelennek a felsőoktatással kapcsolatos igények és elvárások megfogalmazóiként. Megnőtt ugyanis az egyetemek felhasználóinak, „fogyasztóinak” száma: a gazdasági szervezetek, a helyi közintézmények, a szakmai szervezetek, a média egyre közelebről találkoznak az egyetemek működésével és egyre határozottabban formálnak véleményt ezek teljesítményéről, hiszen egyre szélesebb körben tartanak igényt a felsőoktatás által kibocsátott diplomásokra.

3. Az egyetemek kiadásainak döntő hányadát továbbra is az állami költségvetések fedezik, nemcsak a vizsgált nyolc országban, hanem általában az Európai Unióban. A finanszírozás rendszere azonban már mindenütt diverzifikálódott, a közvetlen állami monitorozás pedig már nem tud teljes képet adni a pénzeszközök áramlásáról és felhasználásáról. Az egyetemek a képzés, a kutatás és az egyetemi kiszolgáló szervezet fejlesztésére új forrásokat keresnek, ennek érdekében szolgáltatásaik értékét el kell tudniuk ismertetni a külső partnerekkel. Miközben tehát maguk a nyugat-európai államok is érzékenyen figyelik a felsőoktatás költséghatékonyágát, az egyetemeknek meg kell felelniük a külső partnerek elvárásainak is.

Általános tapasztalat, hogy az értékeléssel szemben is fokozódnak és differenciálódnak a követelmények:

Az evaluáció bonyolult társadalmi intézményrendszer (központi állami, helyi és regionális közigazgatási, munkaerőpiaci és gazdasági, kulturális intézmények) részéről nyilvánul meg azzal az ugyancsak összetett társadalmi képződménnyel szemben, ami az egyetem. Az egyetem ugyanis egyidejűleg társadalmi és kulturális intézmény, tudományos közösségek egysége és hierarchikus adminisztráció, miközben „gazdálkodó szervezet” is, amely tudást hoz létre és forgalmaz a maga piacain, hasonlóan az üzleti élet szereplőjéhez. Az egyetemek tehát sokféle szerepet és tevékenységet ötvöznek magukban, sokféle értéknek kötelezik el magukat, számos egyéni és kollektív – belső és külső – szereplőt mozgósítanak működésük közben, s mindezt összességében kell értékelni.

Az értékelés két modellje hagyományosnak is mondható: az egyik a „peer-review”- vagyis az „egyenlők”, az „azonos rangúak” által történő megítélés – ami az egyetemet mint szakmai, tudományos testületet szervezettel értékeli. A másik a szabályoknak való megfelelést, a konformitást értékeli, tehát az egyetemet mint adminisztrációt, mint igazgatási intézményt. A harmadik, a nyolcvanas években kifejlődött értékelési modellt nevezik

² A kutatást a Paris X Nanterre-i Egyetemen Pierre Dubois koordinálta. Az eredményekről a résztvevők több publikációt is megjelentettek az *European Journal of Education* 1999. no. 3. tematikus számában. Az európai összehasonlító tapasztalatokról lásd: P. Dubois: EVALUE – Evaluation and Self-Evaluation of Universities in Europe. final report, project 2001, TSER Brussels, 1998., P. Dubois: Radiografia di una ricerca europea: contratto e fiducia, *Sociologia del Lavoro*, no. 76. 1999. Pp 23–50. E cikk szerzője az olasz kutatócsoport tagjaként vett részt a Velencei és Cataniai Egyetemen, valamint a Torinói Műszaki Egyetemen készült esettanulmányok készítésében, és a felsőoktatás és a munkaerőpiac értékelésével foglalkozó résztanulmány megírásában. Lásd: A. Simonyi: The Evaluation of the University-Region Relationship, in: *European Journal of Education* 1999/3. pp. 335–343.

menedzseri modellnek, amely az egyetemet mint meghatározott felhasználók számára nyújtott szolgáltatásokat előállító, s ennek érdekében erőforrásokkal *gazdálkodó szervezetet* szemléli.

Mindhárom megközelítésben bizonyos vonatkoztatási keretek állíthatók fel: adott egyetemet lehet a *legkiválóbbakhoz* viszonyítani, lehet adott – az állam vagy a tudományos közösség által felállított – standardokhoz viszonyítani, és lehet a felsőoktatás vagy hasonló intézmények átlagához képest megítélni.

Az EVALUE-kutatás tapasztalatai e megközelítésekhez képest egy negyedik evaluációs modell mellett szóltak, amit a résztvevők *plurális, kontextuális és dinamikus evaluációnak* neveztek.³ Ez egyrészt az értékelő módszerek sokféleségének jogosultságát jelenti, másrészt az értékelésnek az adott társadalmi, szervezeti kontextusba való behelyezését, harmadrészt pedig azt, hogy az értékelésnek az egyetem fejlődését előmozdító, dinamizáló tevékenységnek kell lennie. A plurális, kontextuális és dinamikus evaluáció abból következik, hogy

- az értékelés aktorai sokfélék (külsők, belsők, a közvégy a magánszféra képviselői),
- különböző eszközökkel (központosított szervezetben vagy decentralizáltan) végzik az értékelést,
- az egyetem működésével kapcsolatos céljaik egymáséitól igen eltérők (tömegoktatás, a munkaerőpiac kielégítése, az alapkutatások magas szinten tartása vagy emelése stb.) és sokszor ambivalensek. Viszont ezeknek a céloknak az eredményekkel való gyakran ellentmondásos és konfliktusos összetetésén keresztül zajlik le az a „kollektív tanulási folyamat”, amely az egyetem megújulását, fejlődését előmozdítja.

Az értékelés területei

Az egyetemek evaluációs gyakorlata számos területre és tevékenységre terjed ki. Eszközei, módszerei, indikátorai az értékelés területétől függően változnak. Miként változik az értékelés tárgyától függően az evaluációt végzők személye, intézményi hovatartozása, összetétele is. Az értékelés különböző mértékben és különböző aktorok által művelt területei a következők: a szervezeti struktúrák, a vezetés és irányítás, az oktatás és tanulás, az oktatók, a tudományos kutatás, az adminisztratív és tech-

nikai személyzet, a pénzügyi erőforrások és felhasználásuk, valamint a képzés és a munkaerőpiac viszonya.

A struktúrák értékelése során három típust választanak: a hagyományos akadémiai – oktatási és tudományos struktúrát, az akadémiai tevékenységeket kiszolgáló struktúrákat (könyvtárak, statisztikai és informatikai központok, laboratóriumok stb.), és a nem akadémiai, tehát technikai-adminisztratív struktúrákat. Ennek kapcsán a feladatok az egyetem oktatási és kutatási céljainak függvényében az egyetemi személyzet létszámának megoszlása valamint a különböző egységek infrastrukturális ellátottsága az értékelés tárgya.

A vezetés és irányítás értékelése során a döntéshozatal minőségét, a vezető testületek működését, a participáció fokát és intenzitását, a szervezet decentralizált vagy centralizált jellegét, az egyetem külső partnereinek a döntésekben és végrehajtásuk kontrolljában való részvételét vizsgálják.

Az oktatás és a tanulás – egymástól gyakran megkülönböztetett – evaluációja kapcsán a hallgatói létszámokat, a szakok számát, differenciáltságát, interdisciplinaritását, legújabban pedig a folyamatos felnőttképzés jelenlétét, terjedését és minőségét elemzik. Az oktatásnak a tanulástól, a befogadástól is függő eredményességét értékelik a hallgatók által letett vizsgák számával, sikerességének mutatóival, vagy a diplomázáshoz szükséges idő hosszával.

Az oktatók („academic staff”) értékelése különböző alkalmakhoz és szigorú szakmai, tudományos eljárásokhoz kötődik: kinevezésekhez, tudományos pályázatok elbírálásához, előmenetelhez, díjak odaítéléséhez stb.

A hallgatók által végzett értékelés az oktatási tevékenységre irányul: a tudás átadását, módszereit és infrastrukturális körülményeit, nem pedig magát az oktatót értékelik!

A „nem-akadémiai”, adminisztratív és technikai személyzet evaluációja a munkaterhekre, megoszlásukra, az egyetemi szolgáltatások minőségére és költségeire, a tevékenységek ellátáshoz szükséges végzettségekre terjed ki.

A pénzügyi erőforrások és felhasználásuk evaluációja nemcsak a bevételek és a kiadások szintjére, hanem összetételére is kiterjed: a különböző finansziális forrásokhoz való hozzájutás képességét és az intézményi célok közötti pénzügyi egyensúlyt értékelik.

A képzés és a munkaerőpiac viszonya – tágabb értelmezésben az egyetem és társadalmi környezetének viszonya – a felsőoktatási intézmények értékelésének növekvő jelentőségű kérdése. A téma iránt az EVALUE-

³ Lásd: P. Dubois: EVALUE, Final Report 1998. Brussels, TSER, M-F. Fave-Bonnet: The EVALUE Study, European Journal of Education 1993/3. pp. 261–267.

kutatást koordináló brüsszeli tisztviselők is fokozott figyelmet és elvárásokat tanúsítottak.⁴

Az értékelés része az evaluáció hatásainak követése, az értékelés eredményeinek terjesztése és felhasználása is. Az evaluáció így nem marad elszigetelt esemény vagy többször lefolytatott, következmények nélküli „kötelező gyakorlat”, hanem folyamattá válik, s a folyamatos vizsgálatszoltság révén képes hozzájárulni a felsőoktatás fejlesztéséhez.

Az értékelők

Az értékelést végezhetik belső és külső aktorok. Az ún. külső értékelők legtöbbször a különböző országos vagy nemzetközi, felsőoktatási, tudományos szervezetek, rektori konferenciák képviselői. Önértékelést (franciául: auto-evaluation, angolul: self-assessment) egyetemi szakok, karok, tanszékek, más szervezeti egységek végeznek. Ezt legtöbbször az egyetemek saját alkalmazottai, oktatói, adminisztratív gárdája készíti, de sokszor külső közreműködőket (pl. szociológusokat, pénzügyi szakembereket) is bevonnak az önértékelésbe.

Az evaluáció megvalósítására egyre több nyugat-európai egyetemen hoznak létre önálló értékelő egységeket, melyeket többnyire a rektorok mellé rendelik, s esetenként az egyetemi működés területei – oktatás, kutatás, adminisztráció – szerint differenciálják is.

Megkülönböztetik az értékelés formális és hivatalos, valamint informális, nem hivatalos eljárásait és aktorait. Formális és hivatalos értékelést országonként különböző törvények írnak elő az egyetem működésének különböző területeit és szereplőit illetően, leggyakrabban az erőforrások elosztásával kapcsolatban, az egyetemi előmenetel szabályozására vagy a tudományos műhelyek besorolására. A hallgatói evaluáció hivatalos és kötelező egyes országokban, mint például brit, finn, olasz egyetemeken az intézmények statútuma szerint, de ellenpéldaként említhetők a francia egyetemek, ahol a kutatás során jelentős ellenállás volt tapasztalható a hallgatói értékelést illetően.

Az egyetemeken informális és nem hivatalos értékelői: a közvélemény, a sajtó, a munkaadók, a helyi intézmények stb. Az egyetemeken nem hivatalos értékelése, mint például a sajtóban közzétett rangsorok, vagy a munkaadók felvételi gyakorlatában tükröződő sorrendek, igen sokszor befolyásolják az intézmény működését (hallgatói létszámát, összetételét, külső megbízásait stb.).

⁴ Lásd: P. Dubois: Radiografia di una riverca Europea: contratto e fiducia, Sociologia del Lavoro, 1999/76. pp. 23-50.

Statisztikák és indikátorok az értékelésben

Indikátorokat és statisztikákat különböző szinteken és mélységben készítenek a nyugat-európai felsőoktatásban. Ismertek az OECD mutatói az Education at Glance kiadványokból, európai szinten pedig az Eurostat a hallgatók számára, tudományterületek szerinti összetételére, a felsőoktatási költségekre, tandíjakra vonatkozó mutatói.

Az egyetemi statisztikák vagy belső célra készülnek, vagy külső, kormányzati, oktatás- vagy tudománypolitikai célokra. A kutatásban részt vevő országok kutatói fontosnak tartották, hogy jelezzék a mutatók tartalmi különbségeit és az összehasonlítás nehézségeit. A hallgatói létszámok mást jelentenek és fejeznek ki azokban az országokban (pl. Nagy-Britannia), ahol a rendszer szelektív, és mást ott (pl. Franciaországban vagy Olaszországban), ahol az érettségi birtokában minden fiatalnak joga van a felsőoktatásban való részvételre. Az előbbi esetben a hallgatói létszám növelésének célja az egyetemeken versenyképességének igényéből fakad, az utóbbi esetben a hallgatói létszámnövelés a társadalmi demokrácia fontos faktora.

Az EVALUE-kutatás során a statisztikák és indikátorok használatának öt különböző módját lehetett elkülöníteni:

- Klasszikus felhasználásuk az *információ*-szolgáltatás, a folyamatok figyelemmel kísérése. Többnyire minisztériumok vagy általuk létrehozott monitorozó szervezetek számára készítik. Számos országban erre önálló adminisztratív apparátust hoznak létre, amelynek feladata a hallgatói létszámok, összetétel, tanulmányi idő, kutatási eredmények és bevételek stb. nyilvántartása.

- A statisztikák és indikátorok szolgálhatják a *minőség*értékelést és a *minőség*biztosítást. Például:

- = a hallgatók munkaerőpiacra való beilleszkedési adatainak értékelésével a cél a képzés minőségének javítása,

- = a tanszékek kutatási teljesítményének összehasonlító mutatói, amelyek pl. Nagy-Britanniában és Finnországban erőforrásokért való versenyt indukáltak, a szándékok szerint a tudományos minőséget szolgálják,

- = a hallgatók kimaradási mutatóinak nyilvánvartartásával a képzés színvonalát, a hallgatók orientálásának javítását igyekeznek ösztönözni.

- Fontos célja a mutatók használatának a *költségek csökkentése*. Ez legtöbbször az oktatás hallgatókra számított költségeinek összehasonlítását jelenti, de gyakran az

adminisztratív és technikai apparátusok költségeire, ezek szakonkénti vagy kari megoszlására is nagy figyelmet fordítanak.

➤ Az erőforrások *elosztásának* figyelemmel kísérése erősödő tendencia. Egyre több nyugat-európai felsőoktatási intézmény törekszik arra, hogy összekösse az evaluáció eredményeit a belső elosztással. A felsőoktatás piacosításának jegyében a kormányzatok bizonyos többletfinanszírozással jutalmazták a sikeres egyetemeket vagy karokat. Finnországban és Nagy-Britanniában közvetlen kapcsolat van néhány előírt indikátor és az erőforrás-elosztás között. Franciaországban és Norvégiában az indikátorok a minisztériummal való alkukban használatosak. Ez a kapcsolat az evaluáció és az erőforrás-elosztás között az egyetemeken belül is kialakulóban van. Egyes német és olasz egyetemeken is megfigyelhető volt, hogy bizonyos bevételeket vagy azok egy részét teljesítmény mutatók (a végzett hallgatók számának javulása, a diploma megszerzéséhez szükséges idő csökkenése vagy kutatási teljesítmény-mutatók) szerint osztanak el. A külső pénzügyi forrásbevonás növekvő jelentőségű mutató, bár használatuk az egyetemek különböző karai között sok vitára ad okot.

➤ *Marketing*: A teljesítménymutatók gyakran az intézmény „piaci” imázsát és versenyhelyzetét erősítik. Franciaországban például a cégek bizonyos képzési adót irányíthatnak ahhoz a felsőoktatási intézményhez, amelyet saját szempontjukból jónak találnak. Nagy-Britanniában a jó mutatók vonzóak a jobb képességű hallgatók számára, s ezáltal tovább növelik a versenyelőnyt. A nagy európai kutatási megbízások odaítélésénél is fontosak az egyetem teljesítménymutatói, de nemcsak tudományos kvalitásai, hanem az egyetem adminisztrációjának kapacitásai, minősége.

A megkérdezett országok mindegyikében négy fő területen vannak használatban evaluációs mutatók: az *oktatás*, a *kutatás*, a *pénzügyek*, (költségek és erőforrások) valamint az *oktatás és a foglalkoztatás*, a *munka-erőpiac közötti kapcsolatok* terén.

Az *oktatás* terén mennyiségi és minőségi aspektusok megragadására egyaránt használnak indikátorokat. Mennyiségi mutató a hallgatók létszáma és összetétele szakonként, karonként, egyetemenként, évente, korcsoport szerint stb. Azokban az országokban, ahol nincsenek felvételi vizsgák (mint például Franciaországban, Németországban, Olaszországban), ott a hallgatói kereslet mutatóiként kezelik ezeket a számokat. Általánosságban a különböző tudományterületek munkaterheinek jelzésére használatosak különösen egy oktatóra vetítve. A hallgatói

létszámok összevetése az egyetemi alkalmazottak összességével (vagy különböző foglalkozási csoportjaival, mint a tanulmányi adminisztrációval, az informatikai vagy könyvtári szolgáltatókkal) az oktatási folyamathoz kötődő szolgáltatásokat illetően nyújt információt.

Az oktatás minőségi aspektusainak megragadására ún. output-mutatók használatosak, mint pl. a sikeres vizsgát tevők vagy sikeresen diplomázók száma. Többnyire az a feltevés, hogy a jó hallgatói eredmények mögött jó minőségű oktatás áll. Különösen ott vélik úgy, hogy a hallgatói vizsgák száma vagy a diploma megszerzéséhez szükséges idő az oktatás minőségét jelzi, ahol a hallgatók szabadon dönthetnek vizsgáik időpontjáról (pl. Németországban, Olaszországban).

A *kutatás terén* a leggyakrabban a következő mutatókat használták:

□ A kutatási támogatások száma és nagysága, amely mögött az adott tudományterület szakértőinek megítélése (peer review) mutatható fel. A jó pályázati eredmények, az elnyert kutatási támogatások a korábbi teljesítményt értékelik. Egyes országokban (Nagy-Britanniában, Olaszországban) különbséget tesznek a kutatási pénzeket folyósító testületek között. Másként értékelik az elnyert közfinanszírozású támogatásokat és másként a magán-szféra támogatásait. Ez utóbbiak esetében nem feltétlenül állnak ott azok a szakmai bíráló testületek, mint a közsféra támogatásainak odaítélésekor. Ám éppen az alkalmazott kutatásokban, a műszaki fejlesztő kutatásokban az üzleti világ támogatása legalább olyan súllyal esik latba, mint a közpénzek megítélése, hiszen a gazdálkodók támogatásának megszerzése az eredményes kutatás felhasználására utal. Általában elmondható, hogy minél fontosabb adott intézményben az alapkutatás, annál fontosabbak számára a közpénzek, és annál fontosabb teljesítménymutató számára a tudományos közösség értékelésén alapuló sikeres pályázatok száma és nagysága.

□ A publikációk száma, ami egyes országokban, mint Finnországban és Nagy-Britanniában még bizonyos központi erőforrások odaítélésénél is szerepet játszik. Különböző differenciáltsággal tartják nyilván és rangsorolják a publikációkat: cikkek, kötetfejezetek, kötetek szerkesztése, referált tanulmányok, nem referáltak, nemzetközi, hazai stb. kategóriákban. Az idézési index is közismert mutató. Terjednek viszont az olyan mutatók, legerőteljesebben pl. Finnországban, amelyek a nemzetközi tudományos életben való részvételt, a konfe-

rencia-meghívásokat vagy a nemzetközi projektekből való részvételt, illetve azok koordinálását értékeli.

□ A költségekkel és ráfordításokkal kapcsolatos mutatók az oktatás és a kutatás általános költségeit, a felszereléseket, a könyveket, az épületeket, a fenntartás rutin kontrollját jelentik. Számos erőfeszítést találtunk az EVAL-UE-kutatás során vizsgált egyetemeken arra is, hogy a hivatali adminisztráció költségeit és eredményességét mérjék. Olasz egyetemeken pl. a különböző hivatali szolgáltatások által kiszolgált oktatási, tudományos egységek és hallgatók számát kísérik meg monitorozni. A pénzügyi apparátus működésének értékelésekor a kezelt pénzeszegek nagyságára, a pénzfelhasználás folyamatosságára próbáltak egyik-másik olasz egyetemen (pl. Cataniában és a Torinói Műszaki Egyetemen) teljesítménymutatókat kreálni.

Az oktatás és a foglalkoztatás, a munkaerőpiac közötti, növekvő jelentőségű kapcsolat értékelésére is léteznek különböző indikátorok. Ezek kialakítása mögött az a megfontolás húzódik, hogy a közpénzek felhasználásának célja azoknak a tudásoknak és képzettségeknek az előállítása, amelyek a gazdaságban a jobb versenyképességet biztosítják. A cél az, hogy a munkaerőpiacon nem, vagy csak alig igényelt, fel nem használható tudások előállítására minél kevesebb közpénzt fordítsanak.

Erről a témáról természetesen számos vita folyik. Egyrészt azért, mert a felsőoktatási szakemberek tudatában vannak annak, hogy a munkaerőpiac által nem igényelt tudások csak az e tudások iránti fizetőképes keresletet jelzik, ami egyáltalán nem biztos, hogy tükrözi az irántuk meglévő társadalmi igényeket. Az egyik kritikus kérdés például a tanár- vagy az orvos-képzés, ami iránt a társadalmi szükségletek és a fizetőképes kereslet jelentősen kettéválhat, és ahol a fizetőképes kereslet lényegében szintén a közfinanszírozás szabályozza. Másrészt az egyetem mint tudományos közösség feladata az is, hogy előrejelezzen új, születő tudás-igényeket. Különösen alulfejlett övezetekben (Franciaország egyes vidékeitől Norvégiáig vagy a délolaszvidékekig) fontos missziója az egyetemeknek az, hogy a fejletlen régiókban új tudások és hivatások iránt igényeket támasszon és elégítsen ki, azaz menjen elébe a munkaerőpiac keresletének. Ezek az adott munkaerőpiacokon még nem igényelt tudások épülhetnek társadalomtudományi ismeretekre (mint pl. a szociális szakmákban vagy a média területén), de műszaki és természettudományokra is (pl. a környezetvédelem vagy az informatika terén).

Általánosságban azonban egyetértés van abban, hogy a diplomások jó munkaerőpiaci integrációja a képzés eredményességét, a felsőoktatási intézmények közötti minőségi különbségeket is mutatja. Ezt a diplomázás után eltelt bizonyos időszakot követően próbálják meg felmérni. Igen nehéz viszont azt is körvonalazni, hogy mely területi egységre vonatkozzon a munkaerőpiaci integráció felmérése. Az egyetem térségére, az országos munkaerőpiacra vagy a nemzetközi szakmai integrációra?

A használt mutatók az elhelyezkedettek számát mérik elsősorban, de egyre fontosabb az is, hogy milyen posztokon állnak munkába a végzett hallgatók, milyen besorolásban, milyen fizetési feltételekkel és milyen – állandó vagy határozott idejű, részfoglalkoztatású stb. – szerződésekkel alkalmazzák őket. Felhasználják-e, igénylik-e munkaadók a megszerzett képzettséget, az oktatók által nyújtott tudást. E kérdésekből is látható, hogy ezek a mutatók csak költséges vizsgálatokkal állíthatók elő. Gyakran független kutatóintézeteknél rendelnek vagy az egyetemekhez kötődő már végzett hallgatók szervezeteivel (az ún. „alumni club”-okkal) végeztenek ilyen felméréseket. Olaszországban (Bolognában) jött létre a 90-es években az az országos – mára európaira bővült – egyetemi adatbank, amely munkaadói állásajánlatokat és hallgatói munkahelyigényeket rögzít. Ebben az adatbankban ma már az elhelyezkedések is nyomonkövethetők. Más országokban, főként Németországban a személyiségi jogok miatt igen nehéz az egyetemeknek követniük a végzett hallgatók pályafutását. Franciaországban a munkaerőpiaci folyamatokat figyelő intézmények keretében (pl.: a CEREQ - Marseille) folytatnak rendszeres kutatásokat a diplomások munkaerőpiaci pályafutásának követésére, pl. egy-egy tudományterület vagy szakma elhelyezkedési lehetőségeinek, egy-egy térség diplomásokkal szemben megragadható munkaadói igényeinek feltérképezésére.

A mutatóknak három fajtáját különböztetik meg: az *input*, a *folyamat (process) és az output (eredmény) mutatókat*:

⇒ Az *input mutatók* leginkább a hallgatókkal, összetételükkel, származásukkal, az egyetemi oktatók létszámával és összetételével, valamint a ráfordításokkal kapcsolatosak. E mutatók alapján többnyire az intézményre háruló terhek és költségeik követhetők.

⇒ A *folyamatmutatók* közé a hallgatók felsőoktatási pályafutásának idejére, vizsgaszokásaira vagy a kutatási tevékenységek gyakorlatára vonatkozó indikátorok tartoznak.

⇨ A felsőoktatásra irányuló nyomás súlya alatt azonban előtérbe kerülnek a kifinomultabb *output* vagy *eredmény-mutatók*. Az egyetem sikerességét, eredményességét összes funkciójával, összes feladatával, a maga bonyolultságában tükröző indikátoregyüttes jelezheti inkább, mint az egyszerű létszám vagy óraszám adatok. Ebben a végzetek aránya, elhelyezkedési mutatóik, a kutatás minősége, az elnyert díjak, publikációk együttesen jelzik az eredményeket.

Az input mutatók mellett a folyamat- és eredmény-mutatók hangsúlyosabbá válása volt megfigyelhető a kutatásba bevont országokban. E mutatókkal és statisztikákkal kapcsolatban ugyanakkor három problémát szoktak megfogalmazni: *megbízhatóságukat, érvényességüket és értelmezésüket*.

➔ *Megbízhatóságukkal kapcsolatban* a probléma az, hogy gyakran utólag korrigálnak adatokat vagy a mutatókhoz alapul vett adatok meghatározása változik. Az egyetemek és a minisztériumok között gyakran vannak nézeteltérések a különböző input vagy output adatok meghatározásában. (Francia egyetemek jelezték például, hogy hallgatói létszámadataik nem mindig egyeznek a minisztériuméval.) Karok és szakok között is eltérő meghatározások lehetnek érvényben. (Olaszországban például, fel-felmerül, hogy a beíratkozottak számát vagy a vizsgákra jelentkezettek számát vegyék-e alapul a hallgatói létszámok esetében.) Gyakran kerülnek elő megbízhatósági problémák a hallgatók által végzett értékelésekkel kapcsolatban is, például az, vajon a hallgatói evaluációt is lefolytató utolsó órákon épp jelenlevő hallgatók véleménye mennyire teszi esetlegessé az értékelést. A kutatási értékelés kapcsán az eltérő tudományos iskolák közötti megítélésbeli különbségek teszik megkérdőjelezhetővé a peer review megbízhatóságát.

➔ *A mutatók érvényessége* kapcsán legtöbbször az a kétely merül fel, vajon érvényesek-e annak a jelenségnek a mérésére, amelyre szánták őket. A hallgatók „kihullási aránya” (drop out vagy mortality rates) vajon valóban és csak a képzés minőségét méri? Nem lehet, hogy ez a mutató a munkaerőpiaci integráció problémáinak anticipálását jelzi? Az idézési index érvényességét a szakmai hálózatok egymást idéző gyakorlata kérdőjelezi meg. Az EVALUE-kutatás tapasztalata szerint szinte minden indikátorral kapcsolatosan megfogalmazódtak hasonló kérdőjelek.

➔ A mutatók és statisztikák időnként teljesen ellentétes *értelmezésre* is lehetőséget adnak. Vajon adott szakokon a diplomázáshoz szükséges idő nem azért nyúlik-e meg,

mert adott szakok igen magas igényeket támasztanak? Holott az elhúzódó képzési idő mint mutató a képzés gyengébb minőségét volna hivatott tükrözni. A sikeres vizsgák számának alacsony volta lehet a magas követelmények, a minőség jele is, holott ez is többnyire a képzés gyengeségét jelzi. (E mutató túlhangsúlyozása viszont azzal a veszéllyel járna, hogy a tanárok alacsonyabb követelményeket támasztanának.) Értelmezési kérdésként merül fel az is, vajon a képzés, az oktatás minőségét mérik-e ezek a mutatók, avagy a befogadók tanulásának, esetleg az adott szak hallgatóinak minőségét? Az oktatás és a tanulás („teaching”, „learning”) minősége közötti különbségtételt a mutatók interpretálása során minden vizsgált esetben fontosnak tartották az egyetemi vezetők.

Az oktatás és a foglalkoztatás, az egyetem és társadalmi környezetének kapcsolata

Az egyetemeket értékelő programok keretében egyre gyakrabban teszik fel azt a kérdést, milyen módon felel meg a felsőoktatás a munkaerőpiac, a gazdaság, a munkaadók igényeinek. A felsőoktatás és a foglalkoztatási rendszer közötti viszony evaluációja az EVALUE kutatás tapasztalatai szerint még a kezdeteknél, lényegében a helyes kérdésfeltevések megfogalmazásánál tart az Európai Unió felsőoktatásában. A vizsgálatban részt vevő nyolc ország mindegyikében igen kialakulatlanok még azok a módszerek és eszközök, amelyek révén nemcsak az egyetem és a munkaerőpiac közötti közvetlen tranzakciókat, hanem a felsőoktatási intézmények és társadalmi környezetük közötti hosszabb távú kölcsönös interdependenciát is meg lehetne ragadni. E téma vizsgálatának egyik legfontosabb tapasztalata volt, hogy a 32 eset mindegyikében mind az egyetemi vezetők, mind a helyi (városi, regionális) közigazgatás vezetői, mind pedig a munkaadók nem csak a végzett diplomások elhelyezkedését értékelik, amikor az egyetemek és a gazdaság kapcsolatában gondolkoznak, hanem mindazokat a hatásokat, amelyeket a felsőoktatási intézmények a maguk kutató, oktató, foglalkoztató, helyi infrastruktúrákat használó és bővítő tevékenységeikkel egy-egy környék, város társadalmára gyakorolnak.

Természetesen több-kevesebb rendszerességgel próbálnak képet kapni a végzett hallgatók elhelyezkedéséről adatbankok, hallgatói (vagy volt hallgatói) szervezetek révén. Egyik-másik uniós országban (pl. Franciaországban a CEREQ, vagy Olaszországban az ún. tartományi „Osservatorio”-k) léteznek a munkaerőpiaci

folymatokat monitorozó olyan intézmények, amelyek időről időre a diplomások elhelyezkedéséről is készítenek elemzéseket. Finnországban viszont az egyetemek hivatalos értékelésének, pénzügyi vonzattal is járó besorolásának része a végzett hallgatók elhelyezkedésének mutatója.

Az egyetem és a munkaadók közötti kapcsolat értékelésének mutatója sem szűkül azonban le az elhelyezkedettek számának mérésére. Fontosnak tartják azt is, hogy képet kapjanak az elhelyezkedés minőségéről (foglalkoztatási feltételekről, keresetről, karrierutakról) is. Ezt azonban már csak egy-egy szak végzőseinek követését célzó, külön-külön megrendelt – költséges, s ezért csak ritkán és szűk körben lefolytatott, s kevésbé reprezentatív – vizsgálatokkal tudják biztosítani.

A képzés által nyújtott ismeretek és a munkaadók által igényelt és használt ismeretek közötti viszony illeszkedése egy másik minőségi aspektusa az e téren alakuló egyetemi evaluációnak. A vizsgált esetekben leggyakrabban a hallgatók külső partnereknél, lehetséges munkaadóknál folyó gyakorlatait tekintik az egyik legjobb momentumnak, amikor mind a hallgató, mind az oktatói gárda értékelni tudja az oktatás során megszerzett-átadott tudás felhasználását, felhasználhatóságát.

Új szakok alapításánál vagy a képzések tartalmi átalakításánál hivatalos és intézményes eljárások léteznek, amelyek során különböző formákban vesznek részt a lehetséges munkaadók. Ezek azonban nemcsak a szűken vett gazdálkodói szféra képviselői, hanem mindazon közintézményeké is, akik egy-egy szak diplomás szakembereire igényt tart(hat)anak. Különösen a felnőttképzések kialakításakor ügyelnek arra, hogy a foglalkoztatók jelen legyenek a szakok alapításának döntéshozatalában. Mellettük a szakmai és szaktudományi szervezetek képviselői vesznek részt a képzések tartalmi ki- és átalakítására hivatott testületekben. Ezek az eljárások és testületek fontos alkalmi az egyetem és a munkaerőpiac közötti viszony gyakorlati következményekkel is járó értékelésének.

Az egyetem és a gazdaság közötti kapcsolat értékelésének vizsgálata során EVALUE projekt a leg-sokszínűbb tapasztalatokat a felsőoktatás regionális fejlesztő, területfejlesztő hatásai terén nyerte az. Olaszország déli és északi vidékein, Franciaország Atlanti partvidékén és dél-keleti hegyvidékén, német, norvég és finn kisvárosokban éppúgy, mint spanyol és portugál nagyvárosokban vagy londoni peremkerületekben egyaránt található olyan egyetemek, amelyeket a

közelmúltban kifejezetten azért hoztak létre (például korábbi főiskolák átalakításával, vagy más városbeli egyetemek kihelyezett karai, szakjai önállósításával!), hogy környékük, régiójuk társadalmi, gazdasági, kulturális fejlődésének motorjai legyenek. E beruházással lényegében elébbemennek a munkaerőpiac meglévő keresletének a képzés ún. „társadalmi helyénvalóságát” (social pertinence) tartva szem előtt. Portugáliában az egyetemek ilyenén felfogott társadalmi szerepének megítélése a felsőoktatási törvényben előírt hivatalos evaluáció része, de a katalán felsőoktatási intézményeknél, vagy az angol műszaki főiskolákból egyetemmé alakult intézményeknél is fontos evaluációs szempont regionális fejlesztő missziójuk.

Ennek alapján a helyi értelmiség kinevelése, egy-egy régió közintézményeinek, oktatási intézményeinek szakember-ellátása, a helyi vállalkozások tudásszintjének emelése a cél. Az egyetem mint közvetlen foglalkoztató és mint számos helyi szolgáltatás – kereskedelem, vendéglátás, informatika, könyvkiadás stb. – igénybevevője is motorja tud lenni a helyi piacok fellendülésének. Az egyetemek által elnyert kutatási támogatások szintén keresletet támasztanak a helyi kutató-fejlesztő és azokat kiszolgáló hálózattal szemben. A kutató-fejlesztő kapacitások megléte pedig pedig termelő és szolgáltató beruházásokat vonz a költségesebb tudományos és kulturális központokból – sok esetben külföldről is – a gazdaságilag elmaradottabb vidékekre. Ilyen példakkal az EVALUE-kutatás során Kelet-Londonban éppúgy találkoztunk mint Szicíliában, Portugáliában, Norvégiában vagy Dél-Franciaországban. Természetesen ez a fejlesztő funkció, társadalmi-kulturális misszió igen különböző az egyetemek által nyújtott képzések tudományterületei szerint. Máshogy jelentkezik a műszaki és természettudományokban, másként az építészeti és megint másként az ember- és társadalomtudományokban. A távoli vidékek és kisebb városok egyetemeinek értékelésében óhatatlanul nagyobb súllyal esnek latba e kérdések, mint a hagyományos, történelmi tradíciójú nagy, ún. megaegyetemek esetében. De ez utóbbiaknál is az volt a tapasztalat, hogy hivatalos és nemhivatalos megítélésük során egyre nagyobb súlya van annak, hogy az ún. külső partnerekkel, „stakeholder”-ekkel (a köz- és a magánszféra munkaadóival, szakmai, tudományos és fejlesztő szervezetekkel, társadalmi és kulturális igényeket közvetítő intézményekkel) milyen intenzitású kapcsolatokat tartanak fenn.